

ISUF BAZAJ

**FJALËSI ONOMASTIK NË FJALORIN DYGJUHËSH TË
HETZERIT DHE KRAHASIMI ME FJALORIN E SHQIPES SË
SOTME, 1984**

Qëllimi i këtij punimi është monitorimi i gjendjes së fjalësit onomastik në fjalorin dygjuhësh shqip-gjermanisht të A. Hetzerit dhe në “Fjalori i shqipes së sotme” 1984, krahasimi i numrit të fjalëve onomastike, konstatimi i problemeve dhe dalja me një zgjidhje sa më të pranueshme, që informacioni të jetë mjaft praktik për t’u përdorur nga konsultuesi i fjalorit. Në punim kemi një bankë të dhënash shteruese për numrin e fjalësit për të gjitha shkronjat, për të dy fjalorët.

Fjalë kyçe: Fjalorë dygjuhësh dhe shpjegues, fjalës onomastik, bankë të dhënash, mënyrë pasqyrimi, fjalor onomastik.

Metoda: Metoda e analizës së tekstit dhe e induksionit

Në gjendjen e sotme të gjuhës standarde janë vendosur norma të përpunuara e të qëndrueshme në të gjitha nënsistemet e saj, në fonetikë, në gramatikë, në leksik, në fjalëformim e në stilistikë. Funkcionet shoqërore të saj janë zgjeruar shumë duke u shtrirë në të gjitha fushat e jetës e veprimtarisë. Ajo ka fituar tipare të dallueshme veçanërisht në fushën e leksikut, të frazeologjisë e formimit të fjalëve.

Në studimet e shumta leksikografike është evidentuar fakti se studimi dhe njohja e leksikut është një nga detyrat kryesore të leksikografëve, pasi pasuria dhe larmia e leksikut është një tregues i drejtpërdrejtë i pasurisë dhe i zhvillimit të gjuhës. Duke e parë në aspektin e peshës specifike që ka leksiku në gjuhë, del edhe rëndësia e madhe që kanë fjalorët ku pasqyrohet ky leksik në zhvillimin e tij.

Në punimin tonë ne do të analizojmë vetëm pasqyrimin e fjalësit onomastik në fjalorët që do të marrim në shqyrtim. Nga llojet dhe tipat e ndryshëm të fjalorëve, për të vëzhguar pasqyrimin e këtij fjalësi, do të ndalemi në “Fjalorin gjermanisht-shqip e shqip-gjermanisht”, të A. Hetzerit, 1991, “Fjalorin gjermanisht-shqip”, 2002, të prof. dr. Ali Dhrimo, si dhe fjalorin shpjegues të gjuhës shqipe “Fjalori i shqipes së sotme”, 1984. Në këta fjalorë do të veçojmë Fjalorin e Hetzerit dhe “Fjalori i shqipes së sotme”, 1984, jo vetëm për peshën specifike që zë fjalësi onomastik në raport me fjalësin e përgjithshëm, por dhe për mënyrën e pasqyrimin të këtij fjalësi, do të shprehim mendimin se cila duhet të jetë hapësira që duhet të zërë ky lloj fjalësi në

fjalorët shpjegues e dygjuhësh, ku veçanërisht, këta të fundit, njëzet vjetët e fundit kanë njohur një bum botimesh në vendin tonë.

Kjo shpjegohet me faktin se, përveç kërkesës për fjalorë të mesëm apo të mëdhenj, ndryshimet globale shoqërore e politike në të cilat u përfshinë edhe trojet tona, hapja e Shqipërisë ndaj botës dhe krijimi i realitetit të ri politik në Kosovën e pasluftës bënë që nevoja për fjalorë, të ndjehet më shumë. Në këto rrethana, për t'i përmbushur këto kërkesa, por edhe për të mbajtur hapin me realitetin e ri, në vendin tonë panë dritën e botimit shumë fjalorë shqip-gjuhë e huaj, apo gjuhë e huaj-shqip të vëllimeve të ndryshme. Ne nuk marrim përsipër të gjykojmë cilësinë e këtyre fjalorëve, as vëzhgimin e gjithë fjalësit të tyre, por do të ndalemi vetëm te fjalësi onomastik i disa fjalorëve që ne menduam se do të sjellin materialin e mjaftueshëm për të argumentuar idenë tonë në lidhje me mënyrën e pasqyrit të këtij fjalësi. Në një analizë që u kemi bërë, në fjalorët që po shqyrtojmë, toponimeve, të cilat jo më kot janë cilësuar “përmendore të kujtesës njerëzore”¹, vërejmë se rrethi i makrotoponimeve ka kaluar shumë përtej kufijve kombëtarë, duke e pasuruar fjalësin e këtyre fjalorëve me emrat e kontinenteve, të shteteve, kryeqyteteve e qyteteve kryesore. Makrotoponimet dhe emrat etnikë që shënojnë banorin e krahinave, qyteteve e fshatrave të Shqipërisë, apo banorët e shteteve e qyteteve të ndryshme të botës, përdorimet mbiemërore, emërtimi i gjuhëve dhe përdorimet ndajfoljore të tyre, kanë gjetur vend pasqyrimi në fjalësin e tyre dhe e kanë pasuruar këtë fjalës. Nga fjalorët e përmendur më sipër po veçoj “Fjalori gjermanisht-shqip e shqip-gjermanisht” të Hetzerit, fjalor me rreth 12000 fjalë, për faktin se brenda fjalësit të fjalorit, në të dyja pjesët e tij, janë përfshirë edhe toponimet, gjë që nuk është në natyrën e fjalorëve të tillë, pasi ato fjalë janë emra të përveçëm dhe si të tilla duhet të përfshihen në fjalorët onomastikë.

Ky fjalor dygjuhësh është i ngjashëm me “Fjalori i shqipes së sotme” 1984, por vetëm me shtojcën e këtij fjalori. Ndryshimi qëndron në faktin se në Fjalorin e tij Hetzeri, këtë pasuri leksikore, e përfshin të gjithën në fjalësin e fjalorit, ndryshe nga Fjalori i 1984-ës, që përfshin në fjalës vetëm emërtimet e gjuhëve e të folmeve si dhe përdorimet ndajfoljore të tyre, ndërsa toponimet, emrat etnikë, emrin e banorit që vjen direkt pas emrit të vendit dhe ka kuptimin “banor vendës i atij shteti, qyteti a fshati”² dhe mbiemrin që vjen pas emrit të banorit dhe ka kuptimin “që lidhet me atë vend a me banorët e tij, që është karakteristik për atë vend e për banorët e tij ose është krijuar prej tyre”³, i ka të vendosura në shtojcë. Më poshtë do të paraqesim në tabelë numrin e

¹ M. Halimi, *Mbi disa toponime të tipit perifrastik*, OK, Prishtinë, 1979, f. 243.

² *Fjalori i shqipes së sotme*, Tiranë, 1984, f. 1423.

³ *Fjalori i shqipes së sotme*, Tiranë, 1984, f. 1423.

fjalësit onomastik të pjesës shqip-gjermanisht e gjermanisht-shqip të Fjalorit të Hetzerit, të krahasuar me fjalorin shpjegues të gjuhës shqipe, “Fjalori i shqipes së sotme” 1984, si dhe krahasimin midis dy pjesëve të këtij fjalori, gjermanisht-shqip e shqip-gjermanisht, pasi ka një ndryshim të madh të fjalësit onomastik midis tyre, gjë që tregon se nuk është përdorur i njëjti kriter e material leksikor, si dhe faktin se autori është nisur nga qëllime të ndryshme praktike gjatë hartimit të fjalorit dygjuhësh.

Gjithashtu ne do të bëjmë një krahasim jo vetëm në vlera numerike, por dhe do të shohim se ç’toponime e emra etnikë të banorit kanë zënë vend në këtë fjalor, sa janë toponime të huaja e sa janë toponime shqiptare, sa emra etnikë janë të huaj e sa janë shqiptarë, në cilën pjesë të fjalorit pasqyrohen më shumë toponime e emra etnikë, cili është raporti i toponimeve e emrave etnikë shqiptarë me ata të huaj brenda çdo pjese të fjalorit e midis dy pjesëve të tij, si dhe me fjalorin shpjegues të gjuhës shqipe të vitit 1984. Siç shihet nga tabela, te pjesa shqip-gjermanisht, fjalësi onomastik zë vend më të madh në raport me fjalësin e përgjithshëm, afërsisht 9.5%, sesa në pjesën gjermanisht-shqip, ku ky fjalës zë afërsisht 5% të fjalësit të përgjithshëm. Kjo tregon se autori i fjalorit ka dashur të jap më shumë informacion të këtij lloji për lexuesin gjerman sesa atë shqiptar.

Në pjesën shqip-gjermanisht përfshihen në fjalësin e përgjithshëm të fjalorit 1046 njësi onomastike, nga të cilat 640 janë toponime e emra etnikë të huaj dhe 406 janë toponime e emra etnikë shqiptarë. Nga gjithë fjalësi onomastik i huaj, 481 njësi onomastike janë toponime dhe 159 janë emra etnikë të huaj.

FJALORI SHQIP-GJERMANISHT E GJERMANISHT-SHQIP I HETZERIT, 1991

	FJALORI SHQIP-GJERMANISHT				FJALORI GJERMANISHT-SHQIP			
	Toponime të huaja	Toponime shqiptare	Emra të etnikë huaj	Emra etnikë shqiptarë	Toponime të huaja	Toponime shqiptare	Emra etnikë të huaj	Emra etnikë shqiptarë
A	35	4	19	21	40	2	22	3
B	53	7	16	29	45	2	13	1
C	6		1	5	24		2	
Ç	6		5	5				
D	13	2	5	29	15	3	3	3
DH				2				

ISUF BAZAJ

E	13		4	2	12	1	3	1
Ë								
F	11	3	4	11	9	1	2	1
G	15	1	5	16	19	4	4	2
GJ	5	3	2	9				
H	13		6	9	11		1	
I	12	1	8	3	14		10	
J	9		5		7	1	3	
K	51	3	12	39	42	4	8	2
L	23		3	27	23		4	2
LL				2				
M	38		8	30	46	2	7	1
N	14		4	5	22		5	
NJ	3							
O	9		1	1	15		1	
P	29	4	11	29	29	5	10	4
Q	3		2	4	2			
R	10	1	4	6	9	1	2	
RR	1	1		1				
S	37	2	16	19	43	6	15	2
SH	10	3	1	19				
T	27	3	7	10	33	3	8	2
TH								
U	5		3	3	6	1	3	1
V	22	1	5	21	10	1	3	1
X				1				
XH	3		1	1				
Y								
Z	5		1	8	3	1	1	
ZH								
w					12		1	
Shuma	481	39	159	367	491	38	131	26

FJALORI I SHQIPES SË SOTME, 1984

Shkronja	FJALËSI ONOMASTIK SHQIPTAR				FJALËSI ONOMASTIK I HUAJ			
	Oikonime	Emra dhe Mbiemra etnikë	Hidronime	Oronime	Oikonime	Emra dhe Mbiemra etnikë	Hidronime	Oronime
A	1	5	1	1	10	37	4	7
B	7	26			11	49	4	2
C	20	36			17	27	6	2

Fjalësi onomastik në fjalorin dygjuhësh të Hetzeri në krahasim...

Ç	25	37	4	5	13	22	1	2
D	26	46	1		7	10		
DH	25	43		5	2	17	1	1
E	32	56	5	1	6	2	8	2
Ë	15	36	1	1	6	9	3	
F	17	28	2	1	8	20	2	1
G	22	45		5	5	7	7	
GJ	31	50		8	2	14		1
H	21	33	2	1	5	14	1	1
I	17	34			5	35		1
J	11	18	1	2	9	25	5	
K	30	41		2	13	12	2	4
L	25	45	1	1	15	21	2	2
LL	33	56	1	2	5	7		
M	30	56	4	1	5	14	2	
N	26	41	8	2	11	4		5
NJ	19	31		25	11	16		3
O	29	52		2	20	9	3	
P	18	30		5	16	28	3	
Q	18	30	1	1	14	18	5	1
R	29	40	1	1	9	16	1	2
RR	33	54			11	15	1	1
S	22	33		20	1	5		
SH	28	29		2	11	13		
T	17	29	1		19	29	1	2
TH	20	34		2	12	24	1	
U	33	61	1	5	4	3		4
V	19	33		2	14	16	2	4
X	21	35		2	8	11		4
XH	16	30	5	6	7	15		
Y	26	45	1		9	12	2	4
Z	28	44	1		4	11		
ZH	4							
Shuma	794	1342	41	111	325	588	67	56

Në fjalor janë dhënë toponime të tilla si: *Abisini, Afganistan, Afrikë, Alpet Dinarike, Alpet e Evropës, Andet, Amerikë, etj.* Këtu nuk po pasqyrojmë nënndarjet e toponimeve, por pasqyrimin e tyre si toponime në përgjithësi.

Emrat etnikë janë më të paktë në numër se toponimet, afërsisht tri herë më pak, dhe jo gjithmonë u përgjigjen oikonimeve që janë në fjalësin e fjalorit. Në fjalor, siç e thamë më sipër janë vendosur 159 emra etnikë, si: *afgan, afrikan, anglo-amerikan (-), grek, gjerman, holandez, kanadez, Korean, sllovak (-), sudanez (-), vitnamez (-) etj.* (Fjalët që kanë vijë në kllapa përbri, nuk kanë oikonimin përgjegjës në fjalësin e fjalorit, por është pasqyruar vetëm emri etnik).

Pjesa me toponime dhe emra etnikë shqiptarë është më e paktë në numër, gjithsej 406. Ajo zë rreth 40% të gjithë fjalësit onomastik të “Fjalorit shqip-gjermanisht”. Toponimet shqiptare zënë shumë pak vend, rreth 4% të tij,

ose 10% të pjesës shqipe, gjithsej 39 fjalë. Nga emrat toponimikë shqiptarë në fjalor kemi këto fjalë: *Berat, Belsh, Bjeshkët e Nëmuna, Durrës, Fier, Ferizaj, Gegëri, etj.* Ndoshta autori nuk e ka quajtur të domosdoshme të pasqyrojë në shumë toponime shqiptare në fjalor, pasi ai mund të jetë nisur nga fakti se, gjatë pasqyrimin të emrave etnikë, mbas çdo fjale jepet edhe shprehja “banor i atij vendi”, p.sh. elbasanas (aus Elbasan), korçar (aus Korçë), Lezhjan (aus Lezha) etj. Në qoftë se do të marrim në konsideratë këtë fakt atëherë mund të themi se informacioni toponimik me lëndë shqiptare në Fjalorin e Hetzerit është edhe rreth 300 njësi më shumë. Këtu, nga numri i përgjithshëm i emrave etnikë shqiptarë, kemi zbritur ato oikonime të cilat, krahas bashkëshoqërimit me emrin etnik, janë pasqyruar edhe si zë më vete në fjalësin e fjalorit.

Emrat etnikë, siç e thamë më lart, zënë pjesën më të madhe të fjalësit onomastik me burim shqiptar, gjithsej 367 fjalë onomastike. Në fjalor janë dhënë emra etnikë si: *beratas, belshak, voskopojar, berishas (aus Berisha), bicjan (aus Bica), damësjet (aus Damës), fierzak (aus Fierzë), frashërlli (aus Frashër) etj.* Emrat etnikë me shpjegimet në kllapa nuk e kanë oikonimin përgjegjës në fjalësin e fjalorit.

Një raport krejt tjetër është në pjesën gjermanisht shqip të fjalorit. Edhe si numër njësitë onomastike janë më të pakta, gjithsej 686 njësi. Në fjalësin onomastik të kësaj pjesë 622 njësi, ose rreth 90%, janë toponime dhe emra etnikë të huaj dhe vetëm 64 njësi, ose rreth 10%, janë toponime e emra etnikë shqiptarë. Pra, siç shihet, në pjesën gjermanisht-shqip, informacioni enciklopedik shqiptar nuk ka raporte të barabarta me informacionin për vende të tjera të njohura. Kjo ndoshta shpjegohet nga fakti se autori i fjalorit më tepër i drejtohet një lexuesi që ka informacion të bollshëm për vendin e tij nga burime të tjera.

Nga 622 njësitë onomastike joshqiptare, 491 njësi, ose 79%, të tyre e zënë toponimet dhe vetëm 131 njësi, ose 21%, e zënë emrat etnikë të banorit. Nga toponimet joshqiptare që janë pasqyruar aty po japim disa prej tyre: *Afrikë, Algjeri, Amerikë, Andet, Ankara, Bazel, Bagdad, Kinë, Kili, Finlandë, Francë Ganë, Havai, Itali, Xhamajkë, Lombardi, Libi, etj.*, ndërsa emra etnikë të huaj të pasqyruar në Fjalor janë gjithsej 131 njësi si: *abisinias, afgan, egjiptian, algjerian, grek etj.*

Në njësitë onomastike shqiptare janë dhënë 38 toponime dhe 26 emra etnikë të banorit si: *Berat-beratas, Gjakovë-gjakovar, Durrës-durrsak, etj.*

Duke e krahasuar Fjalorin e Hetzerit me “Fjalorin e shqipes së sotme” 1984, shohim se kemi ndryshime midis dy fjalorëve, ndryshime që konsistojnë jo vetëm në numër njësish onomastike, por edhe në konceptim a mënyrë pasqyrimi e në njësi toponimike të përbashkëta dhe të ndryshme. Siç e kemi thënë dhe më lart, Fjalori i Hetzerit, në të dyja pjesët e tij, gjithë njësitë onomastike i ka dhënë në fjalës, ndryshe nga “Fjalori i shqipes së sotme” 1984, që ka dhënë në fjalës vetëm emërtimin e gjuhëve e përdorimet

ndajfoljore të tyre si: *anglishte (gjuha)- anglisht (ndajfolje), frëngjishte-frëngjisht*. Ky Fjalor, i 1984-ës, ka gjetur zgjidhjen me shtojcë me titull: “Emrat gjeografikë, emërtimet e njerëzve sipas vendbanimit a prejardhjes dhe mbiemrat që lidhen me to”⁴.

Edhe në aspektin sasior, brenda numrit të njësive toponimike që ata pasqyrojnë, kanë raporte të ndryshme në numrin e fjalëve të përbashkëta e atyre të ndryshme. Fjalori i Hetzherit ka 1046 njësi toponimike, pra rreth tri herë më pak se Fjalori i 1984-ës, i cili ka 3325 njësi toponimike, nga të cilat 1036 janë emërtime nga vende të ndryshme të botës dhe 2289 janë emërtime të territorit të Shqipërisë e trojeve të banuara nga shqiptarët jashtë kufijve të Shqipërisë londineze. Pra, siç shihet, në këtë fjalor, ndryshe nga ai i Hetzerit, ndryshon raporti i njësive onomastike shqiptare me ato të huaja në favor të atyre shqiptare. Përveç kësaj, vihet re edhe një dallim tjetër. Nga 1046 njësi onomastike të Fjalorit të Hetzerit, 798 njësi janë të përbashkëta, ndërsa 248 njësitë e tjera të pjesës shqip-gjermanisht janë të ndryshme nga ato të fjalorit shpjegues të gjuhës shqipe të vitit 1984, pra janë vetëm në Fjalorin e Hetzerit. Meqë “Fjalori gjermanisht-shqip e shqip-gjermanisht” i Hetzerit është botuar në vitin 1991, shtatë vjet më vonë se “Fjalori i shqipes së sotme”, mendojmë se mund të jetë shfrytëzuar materiali i këtij të fundit për pasqyrimin e fjalësit onomastik të pjesës shqiptare.

Një kontribut të vyer në pasqyrimin e fjalësit onomastik në fjalorët dygjuhësh ka sjellë prof. dr. Ali Dhrimo me “Fjalori gjermanisht-shqip”, me rreth 45.000 fjalë, botuar në vitin 2002. Në këtë fjalor jepet një material i pasur onomastik. Këtu nuk kemi bërë një vjelje shteruese të materialit, si te dy fjalorët e tjerë, por kemi ballafaquar mënyrën e pasqyrimin të këtij fjalësi në fjalor, i cili ka të përbashkëtat dhe dallimet e tij me mënyrën e pasqyrimin në dy fjalorët që analizuam. Ashtu si Fjalori i 1984-ës, ky fjalor ka shtojcë, ndryshe nga fjalori i Hetzerit, por këtë e ka vetëm për toponimet, ndërsa emrat etnikë, gjuha dhe përdorimet ndajfoljore jepen në fjalës, ashtu siç vepron Hetzeri me Fjalorin e tij. Kjo ndodh se vetë kriteret e fjalorëve shpjegues ndonjëherë e copëzojnë çerdhen e leksikut onomastik, sepse nuk mund të pasqyrojnë brenda fjalësit emrat e përveçëm. Kjo bën që të ndjehet i nevojshëm hartimi i fjalorëve onomastikë.

Krahasimi i mënyrave të ndryshme të pasqyrimin të fjalësit onomastik në fjalorët që analizuam, si dhe ndryshimi në numër i fjalëve të dhëna në fjalor, tregon se nuk kemi ende një traditë të ngulitur në këtë fushë dhe se zgjidhjet e fjalorëve janë zgjidhje konvencionale. Meqë “toponimia e një vendi ka interes për shumë degë të shkencës, si për gjuhësinë, etnografinë, studimin e legjendave, problemet mjaft të gjera të prehistorisë e të historisë së

⁴ *Fjalori i shqipes së sotme*, Tiranë, 1984, f. 1421.

vendbanimeve”⁵ ato nuk duhen lënë në mëshirën e fatit, por i duhet kushtuar kujdes i veçantë mbledhjes e ruajtjes së tyre në vepra leksikografike si fjalorët.

Për mendimin tonë më e përshtatshme, nga zgjidhjet e derisotme, duket zgjidhja që ka dhënë “Fjalori i shqipes së sotme” 1984, sepse informacioni për emrin e vendit, banorin dhe mbiemrin që lidhet me vendin dhe banorin, e ka pasqyruar nën një glosë (*Berat-i~ m; Beratas~i,m.sh~,~it; Beratas~e, mb.*) dhe është mjaft praktik për t’u përdorur nga lexuesi kur kërkon të gjejë një informacion që i duhet për këtë fjalës. Megjithatë edhe kjo zgjidhje nuk e mbulon plotësisht fjalësin onomastik të një gjuhe, çka nxjerr nevojën e hartimit të një fjalori të veçantë për njësitë emërtuese të kësaj fushe, botimin e një fjalori onomastik që të përfshijë toponimet e të gjitha llojeve, emrin etnik, mbiemrin që lidhet me atë emër, gjuhën dhe përdorimin ndajfoljor të saj, jo vetëm për emërtimet shqiptare, por edhe të huaja.

BIBLIOGRAFI

- Albanisch-deutsches und deutsch-albanisches Taschenwörterbuch*, Hamburg, 1991, A. Hetzer.
- A. Dhrimo, *Probleme teorike dhe praktike për hartimin e fjalorëve dygjuhësh*, “Leksikografia shqipe-trashëgimi dhe perspektivë”, Tiranë, 2004.
- A. Dhrimo, *Një vështrim gjuhësor mbi toponiminë e Kurveleshit*, Konferenca e Dytë Albanologjike, III, Tiranë, 1962.
- Fjalori i shqipes së sotme*, Tiranë, 1984, Grup autorësh.
- Fjalori gjermanisht-shqip*, Tiranë, 2002, A. Dhrimo.
- Gj. Shkurtaj, *Onomastika dhe etnolinguistika*, Tiranë, 2001.
- M. Halimi, *Mbi disa toponime të tipit perifrastik*, OK, Prishtinë, 1979.

⁵ A. Dhrimo, *Një vështrim gjuhësor mbi toponiminë e Kurveleshit*, Konferenca e Dytë Albanologjike, III, Tiranë, 1962, f. 297.